

Stanislav Balík – Michal Kubát: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů.

Praha: Dokořán, 2004, 1. vydanie, 168 s., ISBN 80-86569-89-6

Daniel Klimovský

Zmena spoločensko-politického smerovania po roku 1989 priniesla v našich podmienkach so sebou mnoho otázok. Jednou z najpálčivejších bola aj otázka: „Ako sa vysporiadať s uplynulými 40 rokmi objektívne a bez zbytočných emócií?“ Ako sa veľmi rýchlo ukázalo, išlo o otázku, ku ktorej vznikol veľký počet odpovedí. Tento počet však nebol až taký zarážajúci, ako ich heterogenita prejavujúca sa najmä vo svojvoľnom užívaní rôznych „politických“ pojmov. Predchádzajúci režim bol označovaný niekedy ako totalitný, inokedy ako autoritativný, pričom cieľom väčšiny takýchto označení bola snaha o jeho odsúdenie čo najširšími spoločenskými vrstvami a to za každú cenu. Len veľmi pomalý prienik relevantnej zahraničnej literatúry a sporadické snahy domácich autorov o reálne zachytenie a vysvetlenie daného problému nedokázali zabrániť tomu, že sa používanie pojmov totalitný režim a autoritativný režim stalo „módny doplnkom“ akýchkoľvek verejných vystúpení. Samotný obsah týchto pojmov nebol zaujímavý. Podstatné bolo spomenúť ich a takýmto transparentným spôsobom manifestovať dištancovanie sa od predchádzajúceho režimu. Bohužiaľ, takýto stav (kde pojmy totalitný režim a autoritativný režim sa bežne používajú ako synonymá) u nás stále pretrváva – a čo je zarážajúce, i v okruhu spoločenských vied. Preto som privítal snahu autorskej dvojice S. Balík – M. Kubát, „pretavenú“ do publikácie *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s nadšením.

Aj keď autori hneď v úvode upozorňujú na to, že nejde o vedeckú prácu *sensu stricto* (aby bolo možné túto problematiku priblížiť, čo najširšiemu čitateľskému publiku), nezabúdajú poznamenať ani to, že ide o prvú českú publikáciu, ktorá v danej štruktúre a rozsahu sprostredkúva výsledky politologického výskumu moderných nedemokratických režimov. Ich snahou je poukázať na to, že, popri historickej vede, má k tejto problematike čo povedať aj politická veda, ktorá ponúka koncepty umožňujúce konkrétne historické skúsenosti teoreticky uchopiť a spracovať. (s. 9)

Ako už názov prvej kapitoly (*Problémy s pojmoslovím*) napovedá, autori v nej vysvetľujú pojmy, ktoré sú tradične spájané s problematikou totalitarizmu a autoritarizmu. V prvej časti sú analyzované pojmy spájané s politickou charakteristikou niektorého z politických aktérov – extrémizmus, radikalizmus a fundamentalizmus. Pejoratívny nádech konotátov týchto pojmov je všeobecne rozšírený a tak autori pri každom z nich začínajú jeho historickými východiskami, ktoré následne využívajú pri vysvetľovaní a ozrejmovaní zmyslu používania toho ktorého pojmu. Druhá časť tejto kapitoly je venovaná pojmom označujúcim formu vlády. Hneď v jej úvode autori zdôrazňujú nevyhnutnosť rozlíšenia historického a obsahového kritéria. Kým historické kritérium identifikuje pojmy úzko použiteľné v súvislosti s konkrétnym historickým obdobím (to znamená, že ich nemožno prenášať do súčasných podmienok), tak obsahové kritérium určuje „nadčasové“ pojmy, ktoré nemožno vzťahovať výlučne k nejakej historickej epoche. (s. 16) Na základe týchto kritérií vylučujú zo svojich úvah pojem hegemonizmus, ktorý sa používa v súvislosti s medzinárodnou politikou a nie typológiou nedemokratických foriem vlád. Následne sa venujú formám vlád vymedzeným obsahovým kritériom (autokracia, diktatúra, oligarchia, plutokracia a teokracia) a historickým kritériom (absolutizmus, autarchia, despotizmus a tyrania).

Totalitarizmus jako moderní fenomén je názov druhej kapitoly. Hneď v jej úvode autori vyvracajú mýtus, podľa ktorého je autorom pojmu totalitarizmus B. Mussolini. Ako

upozorňujú, B. Mussolini sa významne zaslúžil o jeho popularizáciu, ale prvým autorom, ktorý ho verejne použil (pri označení Mussoliniho vlády, ako totalitnej vlády) bol G. Amendola. Ten vzápätí týmto pojmom označil aj komunizmus, keď tvrdil, že fašizmus a komunizmus sú totalitnou reakciou na liberalizmus a demokraciu (s. 22). V ďalších častiach sa autori postupne venujú poznámkam R. A. Dahla a G. Sartoriho o nemožnosti dosiahnutia absolútneho totalitarizmu, otázkam primordiálnych alebo moderných základov totalitných režimov (s dôrazom na práce V. Čermáka a R. Preisnera) a paradoxnému vzťahu totalitarizmu a náboženských praktík. Nosnou časťou je tá časť, ktorá sa zaoberá definíciami totalitarizmu. Na jednej strane tu vystupujú definície klasikov politickej vedy (C. J. Friedrich, Z. Brzeziński, H. Arendt, G. Sartori, J. J. Linz), no, na druhej strane, autori veľmi vhodne uvádzajú aj literárno-beletristické pohľady na túto problematiku (najmä úvahy A. Gideho a G. Orwella). V závere kapitoly sú zhrnuté definičné znaky totalitných režimov, čo vyúsťuje do ich klasifikácie podľa J. J. Linza (pretotalitné a posttotalitné), W. U. Friedricha (teroristické, byrokratické a teokratické) a W. Merkela (komunistické, fašistické a teokratické).

Kým druhá kapitola je venovaná totalitarizmu, tak tretia kapitola, *Autoritarismus jako moderní fenomén*, sa týka problematiky autoritatívnych režimov a ich typológii. Hneď na úvod autori prezentujú myšlienku G. Sartoriho dotýkajúcu sa nevhodného spájania pojmov autorita a autoritarizmus. V súvislosti s tým formulujú tézu, podľa ktorej, čím viac je systém autoritatívny, tým menej sa opiera o autoritu. (s. 49) Pri definovaní samotného pojmu autoritarizmus vychádzajú najmä zo štyroch znakov, ktoré vymedzil J. J. Linz. Tieto postupne ozrejmujú a plynule sa tak dostávajú k vymedzeniu typov autoritatívnych režimov. V časti, ktorá sa venuje spomínanej typológii sú postupne prezentované typy autoritatívnych režimov podľa J. J. Linza (byrokraticko-militaristické, organicko-etatistické, mobilizačné, postkoloniálne, rasové a etnické „demokracie“, defektné a pretotalitné a posttotalitné) a W. Merkela (komunistické, fašistické, militaristické, organicko-etatistické, rasistické, modernizačné, teokratické, dynastické a sultanistické). Tieto typológie sú navyše doplnené o rozčlenenie posttotalitných režimov, ktoré uskutočnil G. Skilling (kvázi-totalitné, konzultatívne, kvázi-pluralistické, demokratizujúce sa a pluralistické a anarchické). V závere tejto kapitoly je porovnanie autoritarizmu a totalitarizmu z hľadiska dvanástich kritérií. V nej zaujme najmä tá skutočnosť, že okrem kritéria vysporadúvanie sa s politickými protivníkmi prostredníctvom násilia, v ostatných jedenástich kritériách (napríklad snaha o expanziu, vedúca úloha jednej masovej strany, existencia vedúcej ideológie, politická mobilizácia obyvateľov, atď.) sú autoritarizmus a totalitarizmus odlišné.

V súvislosti s ospravedlnením vzniku a pretrvávania autoritatívnych a totalitných režimov vychádza na povrch otázka ich legitímnosti. Ako uvádzajú autori, legitímnosť je kľúčovým pojmom súvisiacim s vládnutím – a to demokratickým i nedemokratickým. (s. 66) Tejto otázke je teda následne venovaná štvrtá kapitola: *Problém legitimacy v autoritarismu a totalitarismu*. Hneď v jej úvode ozrejmujú rozdiely medzi legitímnosťou, legálnosťou a legitimizáciou, vymedzujú štyri hlavné koncepcie samotného pojmu legitímnosť a vysvetľujú jednotlivé obsahové prvky legitímnosti (argumenty, pôsobenie, procedúry a symboly). Vďaka takémuto obsahovo rozsiahlemu úvodu sa plynule dostávajú k osobitostiam možnej legitímnosti v autoritatívnych a totalitných režimoch. Kým pre autoritatívne režimy je typické, že disponujú rôznorodou, demokratickým režimom príbuznou, legitímnosťou (funkčná, geopolitická, idealistická, legalistická, národná, negativistická, personálna, sociálno ideová, spoločensko-zmluvná, štrukturálna, technokratická a tradičná), tak pre totalitné režimy ostáva i v súčasnosti otázka legitímnosti, napriek predchádzajúcemu popieraniu jej existencie, otázkou relatívnou. Autori na tomto mieste uvádzajú jednak možnú aplikáciu troch klasických weberovských typov legitímnosti (racionálna, legalistická a charizmatická) a tiež niekoľko ďalších možných typov legitímnosti (ideologická, negativistická, paternalistická, rituálna a teleologická) v podmienkach totalitných režimov. Posledným problémom, ktorému sa autori v rámci tejto kapitoly venujú, je problém

udržiavania tejto legitímnosti, kde zdôrazňujú jeho častné zlyhanie (vychádzajú pritom najmä z myšlienok S. P. Huntingtona, ktorý tento problém považuje za jednu z hlavných príčin takzvanej tretej vlny demokratizácie, ktorá sa objavila v období rokov 1974 – 1990). Piata kapitola, ktorá veľmi úzko súvisí s predchádzajúcou kapitolou, nesie názov *Autoritárska osobnosť a politické vůdcovství – stručný náhled do politické psychologie*. Autori sa v nej snažia načrtnúť najdôležitejšie prvky spadajúce do tejto oblasti, pričom túto svoju snahu opierajú najmä o hodnotenie a polemiku iných autorov. Celá kapitola je rozdelená na dve časti. Prvá je venovaná autoritárskej osobnosti a druhá politickému vůdcovstvu.

Šiesta (*Totalitní ideologie a autoritativní mentalita*), siedma (*Praktické fungování totalitarismu a autoritarismu*) a ôsma (*Závěr – srovnání vybraných aspektů některých autoritativních a totalitních režimů*) kapitola sú tými časťami predloženej publikácie, v ktorých autori najviac aplikujú teoretické poznatky na príklade reálnych skutočností. Pre šiestu kapitolu je príznačné vymedzenie totalitných ideológií (čučče, komunizmus, maoizmus, nacizmus) a autoritatívnych mentalít (Chile 1973 - 1989, Líbya 1969 – súčasnosť, Portugalsko 1932 – 1968 Rakúsko 1933 - 1938, Španielsko 1939 – 1975). Zdôraznená je najmä nevyhnutnosť oddeľovania týchto dvoch fenoménov a nebezpečenstvo ich zamieňania. V siedmej kapitole sú postupne prezentované praktické príklady uplatňovania týchto totalitných ideológií (komunistické Albánsko, komunistická Pol Potova Kambodža, komunistické Rusko a nacistická Tretia ríša), autoritatívnych mentalít (frankistické Španielsko, kádarovské Maďarsko, korporativistické Carnano, „ľudové“ Poľsko, salazarovské Portugalsko) i hybridných režimov (yewaovský Singapur) v praxi. Záverečná, ôsma kapitola je následne venovaná porovnaniu Nemecka (1933 – 1945), Sovietskeho zväzu (1922 – 1953), Číny (1949 – 1976), Talianska (1922 – 1946) a Španielska (1936 – 1975) z pohľadu dvadsiatich kritérií, ktoré pomáha lepšie vnímať rozdiely medzi týmito politickými režimami.

Na tomto mieste si dovoľím uviesť niekoľko poznámok k predkladanej publikácii. Po prvé, publikácia *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* na svojich 168 stranách ponúka osem kapitol, venovaných problematike totalitarizmu a autoritarizmu, ktoré na seba, po obsahovej stránke, logicky nadväzujú. Autorom sa v nej podarilo zhromaždiť úctyhodné množstvo informácií k rozoberanej téme, čo dokazuje viac než 200 druhov použitej literatúry. Po druhé, ako nevýhoda (vzhľadom na časté odvolávanie sa na iných autorov, ako aj na množstvo použitých literárnych zdrojov) sa javí absencia presných bibliografických odkazov i poznámkového aparátu. Vzhľadom na tú skutočnosť, že autori chcú túto publikáciu ponúknuť širokej verejnosti, však je táto absencia pochopiteľná. No a po tretie, ako nedostatok vnímam aj to, že autori opomínajú a nevenujú sa podrobnejšie ďalším nedemokratickým režimom, ktoré by mohli zaujať domáce čitateľské publikum svojou aplikovateľnosťou na domáce podmienky (obdobie prevahy komunistických strán v Bulharsku, Československu, Juhoslávii, či Rumunsku), svojou aktuálnosťou (existujúce sultánske a emirské režimy, husajnovský Irak, talibanský Afganistan, Turkmenistan, atď.), alebo svojou historickou významnosťou (Juhoafrická republika, Filipíny, atď.). Autori taktiež úplne vynechávajú africkú oblasť, pre ktorú je síce na jednej strane typická nízka úroveň objektívneho poznania, no na druhej strane, ide o krajiny, kde sa dajú aplikovať mnohé prezentované koncepcie. Samozrejme, v prospech autorov hovorí tá skutočnosť, že publikácia obsahujúca všetky tieto neprezentované prípady, by bola veľmi obsiahla a vyžadovala by si aj oveľa dlhšie obdobie samotného spracovania. Aj preto tento nedostatok vnímam skôr v kontexte možnej rozšírenej a doplnenej reedície v neskoršom období.

A čo dodať na záver? Napriek uvedeným nedostatkom, respektíve pripomienkam, táto publikácia predstavuje hodnotný materiál, ktorému by sa mali povinne venovať všetci tí, ktorých sa problematika politiky (a to z teoretického i praktického hľadiska) dotýka. Zároveň však predstavuje (v súlade s cieľom autorov) výbornú pomôcku pre laikov, ktorí sa rozhodnú zorientovať sa v tejto oblasti.

